

УДК 821.161.2 – 94.09

О. Л. БІЛИЧЕНКО

м. Слов'янськ

olgabelichenko64@mail.ru

МІСЦЕ «СПОГАДІВ» НАДІЇ СУРОВЦОВОЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЖІНОЧІЙ МЕМУАРИСТИЦІ

У статті розглянуто особливості мемуаристики Надії Суровцової як одного із перших досвідів української автобіографічної жіночої літератури. Визначено місце спогадів в творчому доробку письменниці та українській автобіографічній прозі.

Ключові слова: мемуаристика, автобіографічна проза, жіноча література.

Автобіографічна пам'ять – сутнісне явище людини, вона наявна в ній в усі часи. Людина не просто пам'ятає своє минуле, вона не може без цієї пам'яті усвідомлювати себе як особистість. Вивчаючи становлення жанрів автобіографії та мемуарів, дослідники підкреслюють неоднорідність художньо написаних мемуарів, стверджуючи, що вони виступають достатньо складним об'єднанням жанрових форм: автобіографії, нарису, мемуарів, листів, публіцистичних статей, виступаючи як єдине ціле.

Основу багатьох творів становлять особисті уявлення. Літературна мемуаристика – важлива складова національного літературного процесу, ретроспективне знання про епоху, постаті, події та явища.

Українська літературна мемуаристика стала помітним явищем лише в другій половині ХХ ст. й репрезентована творами М. Рудницького, П. Панича, В. Минка, Ю. Смолича, Г. Костюка, У. Самчука, І. Кошелівця, Р. Іваничука, В. Сосюри, В. Дрозда, І. Жиленко, А. Дімарова, М. Руденка.

На жаль, літературознавці розглядають мемуаристику, перш за все, тільки як цінне джерело інформації про літературний процес та його учасників, і лише окремі науковці заглиблюються у її сутність та історичний фон.

Розвиток мемуарної прози привертав увагу істориків літератури, зокрема А. Костенка, Г. Мережинської, О. Галича, І. Василенко, М. Федунь. Варто згадати низку праць О. Галича, присвячених теоретичному обґрунтуванню сучасної української мемуаристики, зокрема «Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика» [3]. Автор спеціалізується на вивченні української

мемуаристики, є автором кількох монографій і численних статей, присвячених різноманітним теоретичним та історичним аспектам мемуаротворчості. Досліджуючи проблему жанрового визначення мемуарів, виявляючи їх суттєві риси та специфіку мемуарної літератури, він зазначав, що сучасна мемуаристика – це суміш найрізноманітніших жанрових форм – від листів і щоденників до повістей і романів. Науковець запропонував періодизацію історії української мемуаристики, визначив основні її риси, описав жанрову парадигму, порушив питання про наявність об'єктного й суб'єктного типів мемуарів. Однак, незважаючи на це, є підстави твердити, що літературна мемуаристика досліджена в українському літературознавстві ще недостатньо.

Заслугують уваги і спогади Н. Суровцової, які потребують докладного вивчення. Сьогодні існує нагальна потреба в комплексному дослідженні «Спогадів» письменниці як самодостатньої складової загальнокультурного процесу. Спогади Н. Суровцової є підсумком її досвіду, джерелом пізнання уроків історії для сучасників. Водночас, «Спогади» сприймаються як твір сучасний. Проблеми, порушені в них, залишаються актуальними і сьогодні.

Мета дослідження – поглибити вивчення мемуарної спадщини авторки, проаналізувати певні періоди її творчості, визначити місце мемуарів Н. Суровцової у літературному процесі, у формуванні історико-літературних поглядів письменниці.

Н. Суровцова знала особисто майже всіх видатних українських і багатьох світових діячів перших двох десятиліть ХХ століття. Надія Віталіївна Суровцова, жінка незвичайної долі,

відома серед української еліти як перекладач і громадський діяч. Надія розпочала середнє навчання у Фундуклеївській гімназії Києва, але закінчувала жіночу гімназію вже в Умані у 1912 р. Потім навчалася на Вищих Бестужевських курсах у Петербурзі 1913–1917 рр., що тоді дорівнювалося до університетської освіти. Там вона вивчала історію на історико-філологічному факультеті.

Після початку першої світової війни Надія Суровцова працювала старшою сестрою в українському лазареті в Петербурзі, поєднуючи роботу з навчанням й активною громадсько-політичною діяльністю. Саме в цей період Суровцова вступає до самостійницької організації, утверджується на позиціях відокремлення України від Росії й утворення української незалежної держави. У цей час вона починає друкуватися в журналі «Український студент», до редакції якого входили представники різних наукових закладів, громад, земляцтв.

За Центральної Ради Надія працювала у Секретаріаті закордонних справ, пізніше завідувачкою відділом Секретаріату закордонних справ. Інколи секретарювала при голові Центральної Ради М. С. Грушевському. За Гетьманства вона – начальник дипломатичного відділу Міністерства закордонних справ. Готувала акредитацію іноземних послів та їх зустрічі з міністрами.

За Директорії наприкінці 1918 року Суровцова – секретар інформаційного бюро дипломатичної місії Української Народної Республіки. Суровцову було запрошено до складу української делегації, яка виїхала до Франції на Версальську мирну конференцію. До Парижа Надія не доїхала – через складну політичну ситуацію в Європі. Затрималася у Швейцарії, а далі – в Австрії. Тут вона обіймала ряд посад: член віденського студентського товариства «Січ», Товариства прихильників освіти, була заступницею голови Жіночого союзу, Міжнародної жіночої Ліги миру і свободи, секретар комітету «Голодним України», член закордонної Національної Ради, заступник голови Товариства прогресивних журналістів Європи, член австрійської філії групи Ромена Роллана й Анрі Барбюса «Клярте», входила до складу міжнародної президії Ліги миру і свободи.

Перебуваючи в еміграції у Відні на початку 20-х років Надія Віталіївна завершила вищу

освіту, захистила дисертацію «Богдан Хмельницький й ідея української державності» на ступінь доктора філософії. 30 червня 1920 року в університетській залі Відня вона отримала диплом. Перша жінка з України стала доктором філософії. Через розчарування в житті української еміграції 1924 року Надія вступила до компартії Австрії, співробітничала в лівих газетах. У цей час Суровцова підпала під ідейний вплив представника радянської України в Австрії Юрія Коцюбинського.

У квітні 1925 року Суровцова повернулася до Москви, а потім до Харкова. Вона працювала в різних установах: на кінофабриці, де рецензувала сценарії інших авторів і намагалася творити власні; їздила на села з пропагандистською метою «змички міста з селом»; у Наркоматі іноземних справ готувала довідки для члена колегії Олександра Ліхтера. Опинившись в центрі мистецького і частково політичного буття, займалася літературною працею. Коло її знайомств і зацікавлень складали Олександр Довженко, Іван Падалка, Михайло Ялович, Павло Тичина, Остап Вишня, Петро Панч, Микола Бажан, Юрій Яновський, Майк Йогансен, Валеріян Поліщук, Михайль Семенко, Володимир Сосюра, Микола Хвильовий, Гнат Хоткевич, Лесь Курбас. Як творча особистість вона перекладає з англійської художні твори, пише й друкує репортажі, публіцистичні новели.

1926 року харківське ДПУ пропонувало їй стати секретним співробітником, але вона відмовилася. 23 листопада 1927 року її арештували і відправили до Москви на Луб'янку. За цим було п'ятирічне ув'язнення в одиночному ізоляторі. 29 років невіленьницького життя, повного цькування, поневірянь і переслідувань, – таким був остаточний підсумок її страждань, серед них 13 років ув'язнення, з них п'ять – в одиночній камері ярославського ізолятора, 16 років заслання, з них вісім – за приговорами. Надію Суровцову цілком реабілітують 1956 року, а на початку наступного вона повернулася до Києва громадянкою України.

Арештована у Харкові 1927 року, Н. Суровцова змогла повернутися на Україну лише в 1957 році, не знаючи навіть про те, що відбувся ХХ з'їзд компартії, на якому було викрито і засуджено культ особи Сталіна, і таким, як вона, вже настала пора повертатися в Україну.

Почавши писати свої спогади, Надія Суровцова поселяється в своєму батьківському будиночку в Умані. Тут вона збирає книжки, картини, скульптури й упорядковує бібліотеку для місцевого краєзнавчого музею, веде там екскурсії, і не тільки в музеї, а й в парку «Софіївка». Перекладає з французької на українську й російську книжку 1846 року видання про історію «Софіївки». Збирає унікальні матеріали про парк та його героїню – графиню Софію Потоцьку.

У цей час вона вдосконалює французьку та англійську мови на спеціальних курсах. Результатом стали переклади на українську мову книжок «Подорож до Індії» Бонзельса, «Цвіркун у запічку» Дікенса, «Лорд Фаунтлерой» Берет, «Айвенго» Вальтера Скотта. Пробувала в цей час себе й в оригінальній творчості. Написала п'єсу «За ґратами» для робітничого клубу «Єдність»; подавала публіцистичні статті до різних періодичних видань.

Основним твором Надії Суровцової залишаються її великі спогади про своє життя. Вони сприймаються не лише як політична сенсація, а як свідоцтво доби чи унікальний особистісний документ, як певний мистецький літературний витвір, як послання не тільки етичне, а й естетичне. «Спогади» Надії Суровцової – це ще й блискуча, рафінована проза, з дивовижною образністю, витонченим психологізмом. Працю над ними вона формально закінчила у 1959 р., але продовжувала доповнювати, виправляти, шліфувати як найдорогоцінніший свій твір. Спогади давала читати Миколі Бажанові та Юрієві Смоличу, але схвальних відгуків від них не отримала.

Спогади Надії Суровцової, яка у другій половині 20-х рр., прибувши з віденської еміграції, обійняла ряд важливих державних посад в УРСР, унікальні з огляду на оцінки радянської системи. Але переважна більшість обов'язків, які вона виконувала, були на громадських заходах. Надія Віталіївна змушена підробляти виготовленням ляльок «на імпорт», перекладами з різних мов.

Пишучи свої мемуари, Н. Суровцова зізналася, що вони продиктовані потребою правди. Саме так вона хотіла повідати всю правду про себе. Але всієї правди так і не дізналися, оскільки у спогадів її багато прогалин. Н. Суровцова з певною дистанцією в часі через осмислення

власного життя в художній формі подає суб'єктивну картину історичних подій початку ХХ ст. Вона використовує жанрову особливість спогадів: наявність двох часових планів, з позицій яких сприймалися події реального життя і їх осмислення із урахуванням накопиченого життєвого досвіду.

Велика частка спогадів Суровцової систематично потрапляли до органів держбезпеки. Вилучали написане і стверджували, що спалили. Н. Суровцова виготовила кілька машинописних копій спогадів, які вона роздала на збереження вірним людям. Був ще рукописний оригінал у «товстих» зошитах, що потрапили до рук КДБ. Надія Віталіївна була свідком тріумфу мемуарів чоловікової сестри Катерини Олицької, що стали дисидентсько-емігрантською сенсацією. Мріяла, щоб спогади були продовжені до сучасних її днів, але з цього нічого не вийшло. Полювати на спогади органи КДБ почали у 1972 р.

«Спогади» сприймаються як роман, який треба читати від першої сторінки до останньої. Це роман про трагічну долю української інтелігенції, яка в муках народжувалася протягом цілого ХІХ століття, і в муках гинула протягом століття ХХ. Лінією, яка об'єднує «історію Я» та «історію суспільства», в цих спогадах виступає тема людини й особистості. Спогади мемуаристки цінні й значущі не тільки тим, що в них відтворено «дух часу», закарбовані події літературного і суспільного життя, портрети політичних та літературних діячів. Вони цікаві й «особистісним началом», оскільки в них жінка узагальнює досвід власного життя, відтворює процес формування власного світогляду.

У своїх спогадах Надія згадує про початок революції, її лідерів, зокрема про постать самого Михайла Грушевського і його оточення, про арсенальське повстання. Тому «Спогади» є неоціненним історичним джерелом з вивчення подій того буремного часу.

На жаль, «Спогади» Надії Суровцової завершуються табірним періодом і ми майже нічого не дізнаємось про подальше життя непересічної особистості. Її спогади мудрі, розважливі, часто дотепні і завжди сповнені гідності. Це інтонації прози ХІХ століття, інтонації інтелігенції, якої вже майже немає й навряд чи буде, бо немає вже тих гімназій, і тих

гувернанток, і того життя, в якому культура й мораль не супроводжувались оксюморонними епітетами на кшталт «революційний».

«Спогади» – твір цікавий і, без сумніву, займає помітне місце в мемуарній літературі ХХ ст. Вони зорієнтовані не стільки у минуле, як в нову реальність, сучасний часовий контекст. Спогади стали великим надбанням української мемуаристики, символізуючи біг за недосяжним ідеалом. Їх вивчення і становить перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Безрогов В. Г. Автобіографія і історія : некорте коментарии историка к автобиографическим исследованиям / В. Г. Безрогов // Хенни-

нгсен Ю. Автобіографія і педагогіка / Ю. Хеннінгсен ; пер. с нем. В. А. Волкова. — М. : Изд-во УРАО, 2000. — С. 133—180.

2. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть : специфіка, генеза, перспективи : монографія / О. А. Галич. — Луганськ : Знання, 2001. — 246 с.
3. Галич О. А. Українська письменницька мемуаристика : природа, еволюція, поетика / Олександр Андрійович Галич. — К. : КДПІ, 1991. — 217 с.
4. Маслюченко Г. О. Художні мемуари та автобіографічна повість в українській літературі 90-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Г. О. Маслюченко; Дніпропетровський національний університет. — Дніпропетровськ, 2004. — 20 с.
5. Суровцова Н. Спогади / Надія Суровцова. — К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1996. — 432 с.

О. BELICHENKO
Slovjansk

THE PLACE OF «MEMORIES» BY NADIA SUROVTSOVA IN UKRAINIAN FEMALE MEMORIALISTIC

The features of memories by Nadia Surovtsova are considered as one of the first experiences of Ukrainian autobiographic female literature. The place of memories in the creative work of authoress and Ukrainian autobiographic prose is defined. Autobiographic prose of the authoress is presented as the unique example of Ukrainian memoirs.

Key words: memoirs, autobiographic prose, female literature.

О. Л. БЕЛИЧЕНКО
г. Славянск

МЕСТО «ВОСПОМИНАНИЙ» НАДЕЖДЫ СУРОВЦОВОЙ В УКРАИНСКОЙ ЖЕНСКОЙ МЕМУАРИСТИКЕ

В статье рассматриваются особенности мемуаристики Надежды Суровцовой как одного из первых опытов украинской автобиографической женской литературы. Определено место «Воспоминаний» в творческом наследии писательницы и украинской автобиографической прозы. Автобиографическая проза писательницы представлена как уникальный образец украинской мемуаристики.

Ключевые слова: мемуаристика, автобиографическая проза, женская литература.

Стаття надійшла до редколегії 19.11.2014 р.